

بررسی مکاتب و روش‌های تفسیری

جلد اول

حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر بابایی

تابستان ۱۳۹۱

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره‌کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) چهل و ششمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب بررسی مکاتب و روش‌های تفسیری (ج ۱) به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته‌های «علوم قرآنی» و «تفسیر» در مقطع تحصیلات تکمیلی تهیه و تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند گردند.

سازمان سمت

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

علوم انسانی در حکم مجموعه قواعد تنظیم حیات انسان در بخش نرم‌افزاری فرهنگ و تمدن بشری، علوم و معارفی است که به صورت روش‌مند از رفتارها، باورها، نگرش‌ها، احساسات و همه پدیده‌های انسانی معنا دار بحث می‌کند و از مصادیق یقینی آن فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، علوم اقتصادی، علوم سیاسی، مدیریت و حقوق است.

تحول در حوزه‌های علمی، به‌ویژه در علوم انسانی از فرازهای مورد تأکید حضرت امام خمینی علیه السلام و مطالبات جدی رهبر معظم انقلاب (مدظله) به‌ویژه در سال‌های اخیر است. اهمیت این تحول، ریشه در مطالعات علوم انسانی و نیازهای مترتب بر آن، به‌ویژه رشد و توسعه شتابان دانش و فرهنگ در عرصه جهانی دارد؛ زیرا در آن، از یک‌سو انسان، به عنوان اشرف مخلوقات و از دیگر سو روابط او با دیگران در عرصه بشری مطرح است و از این جهت این علوم بر علوم دیگر تقدم دارد. به‌واقع، رسالت مهم و اساسی این علم، ساختن انسان، پرورش شخصیت و توجه به شأن وجودی او و یک نگاه، رساندن او به سرمنزل مقصود و هدایت به سوی مرتبه انسان کامل است.

ایران اسلامی از بنیان‌های تمدنی غنی و توانمندی‌های فراوانی در درون و برون محیط‌های دانشگاهی و حوزه‌های علمی برخوردار است و از این جهت، بستری مهیا برای ورود به عرصه‌های علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های علوم انسانی فراهم است. به‌پشتوانه چنین میراث گرانبغایی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) با حمایت مالی معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری که رسالت و تکلیف اصلی آن تلاش برای تعمیق و گسترش علوم، معارف و ارزش‌های انسانی

اسلامی و تطابق هرچه بیشتر رشته‌ها و درس‌های دانشگاهی با نیازهای جامعه و کاربردی کردن آنها و تحول در ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علم است، زمینه‌های چاپ این اثر را فراهم آورده است.

از استادان، فرهیختگان و صاحب‌نظران ارجمند می‌خواهیم تا با همکاری و راهنمایی‌های ارزشمند خود این معاونت را در جهت نقد کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری فرمایند.

معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۷	فصل اول: مباحث مقدماتی
۷	مقدمه
۸	۱. مکاتب تفسیری
۱۱	۲. مبانی و روش‌های تفسیری
۱۱	الف) مبانی تفسیر
۱۳	ب) روش‌های تفسیری
۱۴	۳. مذاهب، مناهج و مدارس تفسیری
۱۴	الف) مذاهب تفسیری
۱۵	ب) مناهج تفسیری
۱۶	ج) مدارس تفسیری
۱۷	۴. اتجاهات و الوان تفسیری
۱۷	الف) اتجاهات تفسیری
۱۸	ب) الوان تفسیری
۱۸	۵. دسته‌بندی مفسران
۱۸	۱-۵. مفسران مصون از خطا و آگاه به همه معانی قرآن
۱۹	دلایل مفسران برگزیده خدا بودن دوازده نفر از اهل بیت رسول خدا ﷺ
۲۰	الف) حکمت خدا و نصوص امامت
۲۰	ب) حدیث ثقلین
۲۲	ج) روایات صریح
۲۳	نتیجه‌گیری
۲۴	۲-۵. مفسران خطاپذیر و آگاه به برخی از معانی قرآن

۲۵ دسته‌بندی تفاسیر و مکاتب تفسیری
۲۷ ۱-۶. تفاسیر روایی محض
۲۷ ۲-۶. تفاسیر باطنی محض
۲۸ ۳-۶. تفاسیر اجتهادی
۲۸ ۱-۳-۶. تفاسیر اجتهادی قرآن به قرآن
۲۸ ۲-۳-۶. تفاسیر اجتهادی روایی
۲۸ ۳-۳-۶. تفاسیر اجتهادی ادبی
۲۸ ۴-۳-۶. تفاسیر اجتهادی فلسفی
۲۹ ۵-۳-۶. تفاسیر اجتهادی علمی
۲۹ ۶-۳-۶. تفاسیر اجتهادی نسبتاً جامع
۳۰ ○ چکیده فصل
۳۱ ○ پرسش‌ها
۳۱ ○ منابع برای مطالعه بیشتر
۳۲ ○ برای پژوهش

فصل دوم: مکتب و روش تفسیری در روایات نقل‌شده از معصومان علیهم‌السلام

۳۳ مقدمه
۳۳ ۱. مکتب تفسیری
۳۴ ۱-۱. تدبّر در آیات محکم و استمداد از معصومان <small>علیهم‌السلام</small> در تفسیر آیات متشابه
۳۸ ۲-۱. تفسیر ظاهر آیات با روش عقلایی و عرفی
۳۹ ۳-۱. نهی و نكوهش از تفسیر بدون علم و اطمینان
۴۱ ۴-۱. لزوم احتراز از تفسیر به رأی
۴۲ ۵-۱. اختصاص ندادن آیات به برخی مصادیق حتی به شأن نزول
۴۳ ۶-۱. تفسیر برخی خطاب‌های قرآن براساس مثل معروف «به در می‌گوید تا دیوار بشنود»
۴۴ ۲. روش تفسیری
۴۴ ۱-۲. بیان معنا براساس مفاهیم عرفی کلمات
۴۵ ۲-۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های ادبی کلام
۴۶ ۳-۲. بیان معنا با توجه به سیاق
۴۸ ۴-۲. بیان معنا با توجه به فضای صدور کلام
۴۹ ۵-۲. بیان معنا با توجه به معلومات عقلی
۵۱ ۶-۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های گوینده کلام
۵۲ ۷-۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های مخاطب
۵۳ ۸-۲. بیان معنا با توجه به مشخصات موضوع کلام

۵۵	۹-۲. بیان معنا با توجه به دیگر کلام‌های گوینده
۵۷	۱۰-۲. استناد به تفسیر معلمان ویژه قرآن
۶۰	۱۱-۲. استناد به اجماع امت
۶۱	۱۲-۲. بیان معانی باطنی فراعرفی
۶۲	نتیجه‌گیری
۶۴	○ چکیده فصل
۶۵	○ پرسش‌ها
۶۵	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۶۵	○ برای پژوهش

فصل سوم: ارزش تفسیر صحابه و تابعین و بررسی روش تفسیری آنان

۶۷	مقدمه
۶۷	۱. تعریف صحابی و تابعی
۶۸	۲. مفسران صحابی معروف
۶۹	۱-۲. ابن عباس
۷۰	۲-۲. ابن مسعود
۷۱	۳-۲. اُبی بن کعب
۷۲	۴-۲. جابر بن عبدالله انصاری
۷۳	۳. برخی از مفسران معروف تابعی
۷۳	۱-۳. مجاهد
۷۴	۲-۳. سعید بن جبیر
۷۵	۳-۳. ابوحمزه ثمالی
۷۶	۴-۳. حسن بصری
۷۷	۵-۳. عکرمه
۷۸	۴. ارزش تفسیر صحابه و تابعین
۸۰	۵. بررسی روش تفسیری صحابه و تابعین
۸۰	۱-۵. ذکر معنای کلمه بدون مستند
۸۱	۲-۵. بهره‌گیری از اشعار عرب
۸۲	۳-۵. استفاده از محاورات عرفی عرب
۸۴	۴-۵. ذکر مصداق
۸۵	۵-۵. بیان سبب و فضای نزول
۸۶	۶-۵. بیان شأن نزول
۸۷	۷-۵. توجه به قرینه‌های عقلی

۸۸	۸-۵. استفاده از خصوصیات موضوع آیات
۸۹	۹-۵. بهره‌گیری از قرآن
۹۱	۱۰-۵. بهره‌گیری از سنت
۹۳	۱۱-۵. استناد به آرای صحابه
۹۴	۱۲-۵. ذکر معنای اشاری
۹۵	○ چکیده فصل
۹۶	○ پرسش‌ها
۹۶	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۹۷	○ برای پژوهش
۹۹	فصل چهارم: بررسی مکتب تفسیری روایی محض
۹۹ مقدمه
۹۹	۱. تعریف مکتب تفسیری روایی محض
۱۰۰	۲. طرفداران مکتب تفسیری روایی محض
۱۰۴	۳. بررسی دلایل موافقان مکتب تفسیری روایی محض
۱۰۴	۱-۳. دلایل قرآنی
۱۰۵	۱-۱-۳. لزوم رجوع به رسول خدا ﷺ و اولی الامر
۱۰۷	۲-۱-۳. نكوهش پیروی از گمان
۱۰۹	۳-۱-۳. اختصاص دانش قرآن و تعلیم آن به رسول خدا ﷺ و امامان معصومین
۱۱۲	۲-۳. دلایل روایی
۱۱۵	۱-۲-۳. حدیث ثقلین
۱۱۷	۲-۲-۳. روایات بیانگر اختصاص شناخت قرآن و تفسیر آن به معصومان
۱۲۱	۳-۲-۳. روایات بیانگر برخی از ویژگی‌های قرآن
۱۲۲	۴-۲-۳. روایات نكوهش‌کننده از تفسیر بدون آگاهی
۱۲۳	۵-۲-۳. روایات نكوهش‌کننده از جدال در قرآن
۱۲۳	۶-۵-۳. روایات بیانگر نادرستی پندار منسوب به ابن عباس
۱۲۳	۷-۵-۳. روایات دلالت‌کننده بر کفر کسی که برخی از قرآن را به برخی دیگر آن بزند
۱۲۴	۸-۲-۳. روایات بیانگر کافی نبودن قرآن برای رفع اختلاف
۱۲۴	۴. دلایل اعتبار تفسیرهای غیر روایی
۱۲۵	۱-۴. تفهیم قرآن به روش عقلا
۱۲۶	۲-۴. تحدی قرآن
۱۲۷	۳-۴. آیاتی از قرآن
۱۲۹	۴-۴. روایات

۱۳۲	○ چکیده فصل
۱۳۳	○ پرسش‌ها
۱۳۴	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۱۳۴	○ برای پژوهش

فصل پنجم: معرفی و بررسی تفاسیر روایی محض

۱۳۵	مقدمه
۱۳۶	۱. دسته‌بندی تفاسیر روایی محض
۱۳۶	۱-۱. تفاسیر روایی اصلی
۱۳۶	۲-۱. جوامع تفسیری
۱۳۷	۲. تفاوت اساسی تفسیرهای روایی شیعه و اهل تسنن
۱۳۸	۳. کاستی‌های مشترک تفسیرهای روایی محض
۱۳۸	۳-۱. جامع نبودن
۱۳۹	۳-۲. آمیختگی به روایات ضعیف و غیر قابل اعتماد
۱۴۰	۴. بررسی تفاسیر روایی اهل تسنن
۱۴۰	۴-۱. معرفی و بررسی کتاب التفسیر بخاری و اشاره به دیگر تفاسیر روایی اصلی ضمنی
۱۴۳	۴-۲. معرفی و بررسی تفسیر القرآن العظیم (ابن‌ابی‌حاتم رازی)
۱۴۷	۴-۳. معرفی و بررسی الدر المنثور
۱۵۱	۵. معرفی و بررسی تفاسیر روایی شیعه
۱۵۱	۵-۱. معرفی و بررسی تفسیر العیاشی
۱۵۳	۵-۲. معرفی و بررسی تفسیر فرات الکوفی
۱۵۶	۵-۳. معرفی و بررسی «البرهان فی تفسیر القرآن»
۱۶۱	۵-۴. معرفی و بررسی تفسیر نور الثقلین
۱۶۶	○ چکیده فصل
۱۶۸	○ پرسش‌ها
۱۶۸	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۱۶۸	○ برای پژوهش

فصل ششم: معرفی و بررسی مکتب تفسیری باطنی محض

۱۶۹	مقدمه
۱۷۰	۱. تعریف مکتب تفسیری باطنی محض
۱۷۰	۲. طرفداران مکتب تفسیری باطنی محض
۱۷۴	۳. بررسی دلایل مکتب تفسیری باطنی محض

۱۷۴	۱-۳. دلیل قرآنی
۱۷۴	۲-۳. دلیل روایی
۱۷۵	۴. ماهیت باطن قرآن
۱۷۵	۱-۴. دیدگاه دانشمندان
۱۷۶	۲-۴. ویژگی‌های باطن قرآن در روایات
۱۷۷	۱-۲-۴. باطن داشتن همه آیات قرآن
۱۷۸	۲-۲-۴. باطن، معانی و مصادیق غیر ظاهر قرآن
۱۸۰	۳-۲-۴. فهم باطن قرآن، ویژه راسخان در علم
۱۸۰	۴-۲-۴. قابل تحمل نبودن باطن برای همه افراد
۱۸۱	۵-۲-۴. معانی باطنی قابل فهم برای غیر راسخان در علم
۱۸۴	۳-۴. تعریف باطن قرآن با توجه به روایات
۱۸۵	۵. معیار صحت تفسیر باطنی و نقش آن در تفسیر
۱۸۹	۶. بررسی نسبتی نادرست به شیعه درباره وجود باطن برای قرآن
۱۹۱	۷. بررسی انکار تأویل برخی آیات
۱۹۷	○ چکیده فصل
۱۹۹	○ پرسش‌ها
۱۹۹	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۲۰۰	○ برای پژوهش

فصل هفتم: معرفی و بررسی تفاسیر باطنی محض

۲۰۱	مقدمه
۲۰۲	تفاسیر باطنی محض
۲۰۳	۱. معرفی و بررسی حقائق التفسیر
۲۰۸	۲. معرفی و بررسی التفسیر الصوفی عند الصادق <small>علیه السلام</small>
۲۱۰	۳. معرفی و بررسی زیادات حقائق التفسیر
۲۱۰	۴. معرفی و بررسی عرائس البیان فی حقائق القرآن
۲۱۲	۵. معرفی و بررسی تفسیر القرآن الکریم
۲۱۳	۱-۵. مکتب تفسیری مؤلف
۲۱۵	۲-۵. محتوای تفسیر
۲۱۶	۱-۲-۵. تأویل
۲۱۶	۱-۱-۲-۵. فقدان دلیل معتبر
۲۱۷	۲-۱-۲-۵. ذکر تأویل متضاد با ظاهر آیات
۲۱۷	۳-۱-۲-۵. استناد به آیه و روایتی که بر مدعای وی دلالت ندارد

۲۱۸	۴-۱-۲-۵. تأویل آیات براساس مطالب و اخبار مجعول
۲۱۹	۲-۲-۵. تطبیق
۲۲۱	۲-۲-۵. تفسیر
۲۲۳	۶. معرفی و بررسی مرآة الانوار و مشکوة الاسرار
۲۲۴	۱-۶. مکتب تفسیری مؤلف
۲۲۶	۲-۶. روش تفسیری مؤلف
۲۳۲	○ چکیده فصل
۲۳۳	○ پرسش‌ها
۲۳۳	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۲۳۴	○ برای پژوهش

۲۳۵ منابع و مأخذ

۲۴۵	نمایه آیات
۲۵۵	نمایه روایات
۲۶۱	نمایه اسامی و عناوین معصومان <small>علیهم السلام</small>
۲۶۳	نمایه اعلام
۲۶۹	نمایه کتاب‌ها و مجله‌ها